

ӘОЖ: 371.912

## **ӨЗІН-ӨЗІ ТАҢУ КОММУНИКАТИВТІ ІСКЕРЛІКТІ ЖЕТІЛДІРУ ЖОЛЫ**

**Шәрібекова Қалдаш Мұхтарқызы**

[sharibekova97@mail.ru](mailto:sharibekova97@mail.ru)

Л. Н. Гумилев атындағы ЕҰУ әлеуметтік ғылымдар факультетінің «Әлеуметтік педагогика және өзін-өзі тану» мамандығының 4 курс студенті Нұр-Сұлтан, Қазақстан

Ғылыми жетекшісі – Н.П.Албытова

Қазақстан Республикасында білім беруді және ғылымды дамытудың 2020-2025 жылдарға арналған Бағдарламасында: «Білім беру деңгейлері арасындағы мазмұнның сабақтастығын қамтамасыз ету мақсатында бүкіл білім беру траекториясы бойы жинақталатын өтпелі негізгі құзыреттер айқындалатын болады. ... Негізгі құзыреттілік ретінде үш тілде білім алушылардың коммуникативтік дағдылары дамитын болады»-деп көрсетілген [1]. Демек, мектеп жасындағы оқушылардың коммуникативтік іскерлігін, коммуникативтік дағдыларын жетілдіру маңызды.

Жеткіншектік жас - әлеуметтенудің, әлеуметтік мінез-құлықты белсенді үйренудің, әртүрлі жыныстағы балалар арасындағы қарым-қатынас мәдениетінің, коммуникативтік және сөйлеу дағдыларын игерудің, коммуникативті іскерлікті жетілдірудің ең тиімді кезеңі. Жеткіншектік жастағы коммуникативті іскерліктің дамуын қарастырайық. Осы мақсатта біз алдымен «іскерлік» және «коммуникативті дағды», «коммуникативті іскерлік» сияқты

ұғымдардың мазмұнын нақтылап аламыз. Өз зерттеулерінде А.А.Бодалев, А.Н.Леонтьев, Б.Ф. Ломов, А.К. Маркова, Д.Б.Эльконин қарым-қатынасты материалдық және рухани әлемнің кез-келген объектілерінің байланыс құралы ретінде қарастырды; байланыс процесі, яғни ақпаратты адамнан адамға беру; белгілі бір қарым-қатынасқа әсер ету мақсатында қоғамдағы ақпараттың берілуі мен алмасуы деп қарастырған [2].

Қарым-қатынас дағдылары дегеніміз - сөйлеу әрекеттерін орындаудың көп немесе аз жетілдірілген тәсілі деп түсіндіріледі, оған адамның сөйлесуге, пікір айтуға деген дайындығы тәуелді [3].

Қарым-қатынас іскерлігінің құрамдас бөліктеріне келесі дағдыларды жатқызуға болады: басқаның ойын түсіну қабілеті, өзін және басқаларды тиісті түрде бағалау мүмкіндігі, өзгенің пікірін қабылдау мүмкіндігі, жанжалдарды шешу мүмкіндігі, топ мүшелерімен қарым-қатынас жасай білу.

Коммуникативтік іскерлік басқалармен қарым-қатынас процесінде қалыптасады. Л.Р. Мунирова коммуникативтік дағдылардың келесі жіктемесін ұсынады [4]:

1. Ақпараттық-коммуникациялық дағдылар тобы:

- байланыс процесіне кіру мүмкіндігі (жедел сұрау, құттықтау, шақыру, сыпайы қарым-қатынас, достық әңгіме);

- қарым-қатынас жағдайларына оңай қосылу (досыңызбен және бейтаныс адаммен сөйлесуді бастау, жолдастармен, ересектермен қарым-қатынаста қарым-қатынас мәдениетін сақтау);

- вербальды және вербальды емес қарым-қатынас құралдарын байланыстыра білу (сөздерді және әдептілік белгілерін, эмоционалды және мазмұнды ойларды қимылдар, мимика арқылы айту).

2. Нормативтік және коммуникативті дағдылар тобы:

- қарым-қатынас серіктестерінің қажеттіліктеріне сәйкес өз іс-әрекеттерін, пікірлерін, көзқарастарын үйлестіру мүмкіндігі;

- қарым қатынасқа түсетін адамдарға сену, көмектесу және қолдау мүмкіндігі;

- бірлескен мәселені шешуде жеке дағдыларын қолдана білу;

- бірлескен қарым-қатынастың нәтижелерін бағалау мүмкіндігі (өзіңізді және басқаларды сыни тұрғыдан бағалау, қарым-қатынаста әр адамның жеке пікірін ескеру, қарым-қатынас нәтижелерін талқылау, түсіну, дұрыс шешім қабылдау).

3. Аффективті коммуникативті іскерлік тобы келесі дағдыларға негізделген:

- қарым-қатынас серіктесімен өз сезімдерін, қызығушылықтарын, көңіл-күйлерін бөлісу;

- қарым-қатынас серіктестеріне сезімталдық, жауапкершілік, эмпатия, қамқорлық көрсету;

- бір-бірінің эмоционалды мінез-құлқын бағалау.

О.Н. Сомкова коммуникативті іскерлікті «ойын, танымдық, күнделікті және шығармашылық тапсырмалар арқылы қарым-қатынас жасау және сәтті қарым-қатынас жасау», айналасындағы адамдармен қарым-қатынас жасаудың сындарлы тәсілдері мен құралдарының иесі ретінде анықтайды [5]. Ғалым келесі дағдылардың жиынтығын коммуникативті іскерлікке жатқызады:

1. Сөйлеу: әңгімелесушіні тыңдай білу және оның ойын дұрыс түсіну; пікір қалыптастыру, сұрақтар қою; өз ойын дұрыс жеткізу; қарым-қатынастың эмоционалды тонын ұстау; ойлар шоғырланған тілдік форманың дұрыстығын бақылау; өз сөзін тыңдап, оның нормативтілігін қадағалау.

2. Вербальды емес дағдылар: мимика, ым-ишарат дұрыс қолдану; әңгімелесушінің эмоциясын түсіну қабілеті.

3. Сөйлеу этикетінің ережелері:

- әңгімеге кіру мүмкіндігі (сұхбатты достармен және бейтаныс адамдармен қашан және қалай бастау керектігі);

- қарым-қатынасты сақтау (тыңдау және сұрау, бастамашылдық, қайтадан сұрау, өз көзқарасын дәлелдеу, сөйлесу тақырыбына көзқарасын білдіру, салыстыру, мысалдар келтіру, объектіні бағалау);

- сұхбаттасушыға әр түрлі формада жүгіну мүмкіндігі (кездесу, сәлемдесу, сөйлесуге шақыру және т.б.).

Ф.И.Шарков коммуникативтік дағдыларды төмендегідей ұсынады:

- басқалармен байланыс жасау ниеті («Мен қалаймын»);

- қарым-қатынасты ұйымдастыру қабілеті («Мен аламын»), бұл өз кезегінде әңгімелесушіні тыңдау, эмоционалдылық сезімі, жанжал жағдайларын шешу қабілетімен сипатталады;

- басқалармен қарым-қатынас кезінде сақталуға тиісті нормалар мен ережелерді білу («Мен білемін») [6].

Осылайша, психологиялық-педагогикалық әдебиеттердегі «коммуникативті дағдылар» түсінігінің әр түрлі түсіндірілуіне қарамастан, олар практикалық бағыт пен байланыс компоненттерінің индикаторымен біріктірілген. Оларға сұхбатқа уақытында түсу және оны аяқтау, байланыс орнату, диалогты жүргізу және аяқтау үшін сөйлесу түрлендірулерін қолдану, сұрақтарға жауап беру, диалог барысында сұрақтар қою және сұхбаттасушыны тыңдау мүмкіндігі кіреді. Жеткіншектердің бойына осындай дағдыларды қалыптастыру арқылы коммуникативті іскерлікті жетілдіреміз.

Жеткіншектік жас - бұл баланың қарым-қатынас дағдылары қарқынды дамып, әртүрлі қарым-қатынас стилдерінің болуы бала үшін жаңалық ашатын кезең. Бұл кезеңде бала нақты қарым-қатынаста өзінің позициясын, дербестігі мен пікірін қорғауды үйренеді. Жеткіншек жастағы бала өз құрдастарымен қарым-қатынас орнатуды үйренуі керек, сонымен қатар үлкен адамдар тобымен қарым-қатынас жасай білуі керек. Себебі, бұл оның болашақта өзінің таңдауын дұрыс жасауына және қоғамнан өз орнын табуына ықпал етеді.

Тәрбие іс-әрекетінің басталуымен баланың қарым-қатынасы анағұрлым жақсарады: бір жағынан, мұғалімнің тұрақты және белсенді әсерінің арқасында, екінші жағынан, сыныптастарының ықпалы зор. Осылайша, жеткіншек оқушылар үшін әлеуметтік қатынастардың екі саласы қалыптасады: «оқушы – мұғалім» және «оқушы - оқушы», олар бір-бірімен иерархиялық қатынастар арқылы өзара әрекеттеседі [7]. Жеткіншек жасындағы бала қарым –қатынас құралдарын игеру арқылы қарым-қатынас дағдыларын дамытады, сол арқылы коммуникативті іскерлігін жетілдіреді. Мысалы, сөйлеу құралдарымен өз ойын еркін жеткізе білу, сөйлемдердің әр түрін қолдану, берілетін ақпараттың логикасын сақтау, өйткені коммуникативтік белсенділікті дамытудың маңызды факторы - тілдік құралдарды қолдану қажеттілігі мен қабілеті. Ол үшін әрбір оқушы ең алдымен өз бойындағы ішкі кедергілерімен күресуі тиіс.

Жеткіншектердің коммуникативті дағдылары мен іскерлігін ең алдымен өзін-өзі тану әдістерін пайдалана отырып жетілдіру қажет. Ғылыми тұрғыдан алғанда өзін-өзі танудың мәні психологияда жан-жақты ашылған. Мұнда өзін-өзі тану мағынасының әр алуан қырлары ерекшеленеді. В.Г.Мараловтың пікірінше, өзін-өзі танудың мәні:

• өзін-өзі тану - адамның психикалық және психологиялық денсаулығына қол жеткізудің шарты;

• өзін-өзі тану - ішкі үйлесімділік пен психологиялық жетілу құралы;

• өзін-өзі тану - бұл тұлғаның өзін-өзі дамытуының, оны жүзеге асырудың бірден-бір жолы [8].

Өзін-өзі танудың мәні сол сияқты үйреншікті сана, салауатты мағына деңгейінде де анықталады. В.Г.Маралов : «Егер кез келген адамнан, тіпті психологияны ешқашан оқымаған, сол сияқты ол жөнінде ешқандай түсінігі жоқ адамнан да сұрасақ, ол: «Өзін-өзі тану еңбек етуде, басқа адамдармен қарым-қатынас жасауда және белгілі бір іспен айналысуда өз мүмкіндіктерін толыққанды қолдануға мүмкіндік береді», - деп жауап берер еді және оның айтқаны тұтастай алғанда дұрыс. Сонымен бірге кейбіреулер: « Мен басқа

адамдарға билік жүргізу үшін, оларды алдап-арбау үшін өзімді-өзім танымын», - деуі де мүмкін. Сөйтіп, салауатты ақыл-ой тұрғысынан өзін-өзі танудың екі мәні шығады:

- біріншісі - оң, яғни кез келген іс, жағдаят, басқа адамдар тұлғаға белгілі бір талаптар қояды және жұмыста, келіссөздерде, қарым – қатынас орнатуда ол өз мүмкіндіктерін сарапқа салып, өзінің қасиеттеріне сүйенуден тұрады, бірақ алдын ала оларды біліп алуы керек;

- екіншісі – теріс, яғни өзін-өзі жақсы танып білу адамның күшті және әлсіз қасиеттерін өзінің бас пайдасына: өз құлқын қанағаттандыру үшін, басқа адамдардан артықшылығын дәлелдеу үшін қолданылады [9].

К.Роджерстің пікірінше, өзін-өзі дамытудың негізгі бағыты - өзіне деген сенімді нығайту мен өзін-өзі сыйлау қабілетін қалыптастырудың нәтижесінде субъект “идеалды Менге” ұмтылады . Қазіргі тәжірибеде К. Роджерстің “тұлғалық өсу тобының” әдісі қолданылады. Ондағы қарым-қатынас барысында адамның адаммен қатынастарын құру үшін қатысушылар бір- бірінің алдында ашылып, өздерінің сезімдері туралы айтады, мәндік мағыналарды іздейді, өмірлік таңдаудың еркіндігін алуға ұмтылады және ол үшін жауап береді. Неғұрлым білікті және қабілетті болу үшін осының барлығы шектеулі рухани потенциалды ашуға көмектеседі [10]. Оқушының өзін-өзі қабылдауы, өзін түсінуі, өзін-өзі бағалауы, өзін – өзі анықтауы қарым-қатынасқа оңай түсуіне, өз ойын ашық білдіруге, кез-келген ортада өзін жайлы сезінуіне көмектеседі. Сол арқылы оқушы өз бойын коммуникативті дағдыларды қалыптастырады. Қалыптасқан дағдылардың негізінде болашақта жеткіншектерде коммуникативті іскерлігі қалыптасады. Жеткіншек жастағы оқушылардың коммуникативті дағдылары мен іскерлігін жетілдірудің негізгі құралы ретінде ғалымдар коммуникативті ойындар, әңгімелер, ойын тапсырмаларын қолдануды ұсынады. Сыныптан тыс жұмыстар жеткіншектердің тұлғалық, психологиялық дамуында үлкен мүмкіндіктерге ие. Бұл сабақтан тыс жұмыстардың әртүрлі формаларының болуымен байланысты (экскурсия, ойындар, жаттығулар, тренингтер, жеке сұхбаттасу, сауалнамалар және т.б.) балаларда шынайы қызығушылық пен ынта тудырады, сонымен қатар сыныптан тыс жұмыстар барысында балалар өздерінің эмоцияларын, сезімдерін, өз пікірлерін еркін білдіруге мүмкіндік алады. Тиісінше, мұның бәрі жеткіншектердің коммуникативті іскерлігі мен дағдыларын дамытуға әкеледі. Осылайша, жаңа өмірге қадам басу балаға жаңа өмірлік ұстанымды алуға және әлеуметтік маңызды білім беру іс-шараларын жүзеге асыруға мүмкіндік береді.

### Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасында білім беруді және ғылымды дамытудың 2020 – 2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы. Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2019 жылғы 27 желтоқсандағы № 988 қаулысы.
2. Жданова Е.Н. Жеткіншектердің коммуникативті, ұйымдастырушылық және жалпы білім беру қабілеттерін дамытудың диагностикасы. Студенттік ғылым және XXI ғасыр, №9, 2012, 69 б.
3. Серегина Д.А. Формирование речевой культуры младших школьников в условиях воздействия СМИ. Москва: Прометей, 2013, 45 с.
4. Сиротюк А.Л. Психологическая основа формирования учебных навыков школьников: учебное пособие. Москва: Директ-Медиа, 2014, 168 с.
5. Турлова Е.А., Фомина С.И. Ойын әрекеті арқылы бастауыш сынып оқушыларының коммуникативті дағдыларын қалыптастыру. Орта мектеп: проблемалар мен перспективалар, құндылықтар мен инновациялар. 2014 жыл; 7: Б.167 - 171.
6. Шарков Ф.И., Халина К.Д., Капустина Т.В. Коммуникативті қабілеттер сәтті қарым-қатынас факторы ретінде // Жас ғалым. - 2017. - № 6. 209-213.
7. Янгирова В.М., Бейгүл Л.А. Жеткіншек жастағы оқушының коммуникативтік дағдыларын дамытудың педагогикалық шарттары. Қазіргі бастауыш білім беру

педагогикасы: жағдайы, мәселелері және даму болашағы: III Халықаралық ғылыми конференция материалдары. 2015: 33 - 35.

8. Маралов В.Г. Өзін-өзі тану негіздері. / В.Г. Маралов - М.: «Академия» баспа орталығы, 2002. - 256 б.

9. <https://infourok.ru/maala-tlani-zinzi-zhetildiruini-erekshelikteri-631606.html>

10. Немов. Р.С. Практическая психология. / Р.С. Немов. Познай себя, -М., 1999. - 378 с.